

BCBP

Beogradski centar za
bezbednosnu politiku

Između emocija i realizma:

Dva lica turske spoljne politike na Balkanu

Vuk Vuksanović, Srdjan Hercigonja

Jun 2023.

Između emocija i realizma: Dva lica turske spoljne politike na Balkanu

Izdavač:

Beogradski centar za bezbednosnu politiku
Đure Jakšića 6/5 Beograd
www.bezbednost.org

Autori:

Vuk Vuksanović, Srdjan Hercigonja

Ekspertska provera:

Dr Sabina Pačariž

Prevodilac:

Alisa Radić

Dizajn:

Srđan Ilić

ISBN: 978-86-6237-220-8

DOI: <https://doi.org/10.55042/DVY2324>

Jun 2023. godine

BCBP Beogradski centar za
bezbednosnu politiku

Sadržaj

Uvod	6
Istorijske veze Turske sa Balkanom – Emocionalni aspekti turske spoljne politike u regionu	9
U Turskoj nema ničega osim realizma – Realistički aspekti turske spoljne politike na Balkanu	11
Ahmet Davutoglu i neuspeh emocionalizma	13
Preovladava realizam: Politiku prema Balkanu preuzima Erdogan	16
Zaključak – Turska spoljna politika na Balkanu nakon izbora	22
Izvori i beleške	25

U poređenju sa komentarima o delovanju Rusije i Kine, prodornijem odnosu Turske prema Balkanu se ne poklanja dovoljno pažnje. Kako bi se ova praznina popunila, istraživački tim Beogradskog centra za bezbednosnu politiku (BCBP) sproveo je istraživanje zasnovano na analizi sekundarnog izvornog materijala ali, što je još važnije, i na razgovorima koji su sa šesnaest istraživača i pripadnika akademske zajednice obavljani u Istanbulu i Ankari.

Iako konsultovani izvori imaju različite biografije i političke simpatije, istraživanjem je utvrđeno da su im određene teme svima zajedničke. Turska spoljna politika na Balkanu, naime, ima dva aspekta. Prvi je zasnovan na emocijama, i tu je spoljna politika države definisana njenim posebnim vezama sa tom oblašću, odnosno zajedničkom istorijom, društvenim vezama, faktorima identiteta i nasleđem Osmanskog carstva. S obzirom na društveno-kulturne veze i činjenicu da je Bosna i Hercegovina država u kojoj je to nasleđe najprisutnije, ona se u kontekstu posebnih veza sa Turskom pominje najčešće.

Drugi pristup je ukorenjen u tradicionalnom spoljnopolitičkom realizmu koji proizlazi iz objektivne i proračunate procene regionalnog odnosa snaga i sopstvenih interesa. U okviru tog pristupa, Turska iz bezbednosnih i strateških razloga nastoji da deluje pragmatično i ostvaruje svoje namere na Balkanu, a da se pritom ne uplete u krize koje bi mogle da joj ometaju uticaj u regionu. Ovaj pristup Tursku vodi da se aktivnije angažuje sa Srbijom, koja je u strateškom smislu najznačajnija zemlja u regionu, jer je Ankara duboko uverena da, ukoliko želi da bude delotvorna na Balkanu, mora da ima partnerski odnos sa Beogradom. Pri tome, Turska mora da uspostavi ravnotežu između emocija i realizma. Mora pažljivo da neguje odnose sa zajednicama sa kojima ima kulturne i verske veze, kao što su bošnjačke i albanske, ali i da istovremeno pazi da od sebe ne odgurne države poput Srbije, čije joj je partnerstvo neophodno ukoliko želi da postigne uspeh na Balkanu.

Turska spoljna politika u regionu prošla je kroz dve faze. U prvoj joj je politika prema Balkanu bila previše fokusirana na istoriju i faktore identiteta. Ta praksa je posebno došla do izražaja u fazi koju kritičari vole da nazivaju „neoosmanizmom“, a koja se najčešće povezuje sa Ahmetom Davutogluom, nekadašnjim ministrom inostranih poslova Turske (2009-2014) i kasnije premijerom (2014–2016). Treba naglasiti da je Redžep Tajip Erdogan i tada bio na vlasti, ali je za politiku prema Balkanu bio zadužen prvenstveno Davutoglu. Međutim, upravo zbog retorike kojom se akcenat stavljao na emocije, istoriju i kulturu, spoljna politika Ankare u regionu je tokom tog perioda doživljavala neuspehe jer su lokalni hrišćanski narodi Tursku doživljavali kao ekspanzionističku silu koja se poziva na ranije imperijalno nasleđe, i kao pristrasnog posrednika koji favorizuje muslimanske zajednice kakva je npr. bošnjačka zajednica.

Realistički impulsi turske spoljne politike su na površinu izbili u drugoj fazi. Ona je započela odlaskom Ahmeta Davutoglua, kada je predsednik Redžep Tajip Erdogan preuzeo čvršću kontrolu nad spoljnom politikom zemlje, pa i prema Balkanu. Ankara od tada stavlja veći naglasak na realizam i pragmatizam, za razliku od ranijeg insistiranja na strastvenoj, istorijskoj retorici. Ovu transformaciju simbolizuju bliže veze sa Srbijom koje balkanskoj politici Ankare daju veću slobodu.

Pre nego što se pojavila vest o Erdoganovoj pobedi, tokom predsedničkih i parlamentarnih izbora koji su u Turskoj održani u maju 2023. godine vodila se žestoka debata o budućem smeru spoljne politike zemlje. Dok su neki tvrdili da ona mora da ostane nepromenjena bez obzira na ishod izbora,¹ drugi su verovali u potencijalne promene u sveukupnom odnosu zemlje sa akterima kao što su EU, SAD i Rusija.² Međutim, ni pre ni nakon izbora nije bilo naznaka da će se spoljna politika Turske prema Balkanu bitno promeniti. Naprotiv, može da se očekuje da će upornost međunarodnih i domaćih faktora koji su u igri dovesti do dosledne balkanske politike Turske, te da će tamošnje spoljopolitičke elite, kada se angažuju na Balkanu, i dalje biti prinuđene da balansiraju između emocija i realizma.

Terensko istraživanje za potrebe ovog izveštaja sprovedeno je samo mesec dana nakon što su 6. februara 2023. godine dva snažna zemljotresa potresla jugoistočnu Tursku i sever Sirije, kada je poginulo skoro 60.000 ljudi, dok su stotine hiljada ostale bez krova nad glavom.³ Traumatične posledice ovog događaja po celokupno tursko društvo je tokom vođenja razgovora bio prilično očigledan. Posledice katastrofe posebno su bile vidljive u Ankari, u koju je raseljeno hiljade ljudi iz pogođenih područja. Kako su šok i tuga (kao i bes) izazvani katastrofom još uvek bili sveži u vreme razgovora koje je vodio istraživački tim, u više navrata su ustanovljene veze između upravljanja kriznim situacijama i ograničenja turske spoljne politike. Skoro mesec dana nakon razornog zemljotresa, stotine hiljada ljudi u pogođenom području i dalje nije imalo vodu i struju, a država nije na vreme obezbedila šatore za beskućnike.⁴ S druge strane, vizije i politike Ahmeta Davutoglua o transformaciji Turske u globalnu silu pratila je takozvana „humanitarna diplomatija“. Humanitarna pomoć koju je Turska pružala tokom vladavine Partija pravde i razvoja (AK) bila je bilateralnog karaktera; umesto da bilateralnu humanitarnu pomoć šalje međunarodnim organizacijama, država je odlučila da je distribuirati sama. S tim u vezi, Turska je nakon poplava 2014. godine⁵ pružila pomoć Srbiji i Bosni i Hercegovini, kao i Albaniji nakon zemljotresa u Draču.⁶ Pod okriljem „humanitarne diplomatije“ godišnja hitna i humanitarna pomoć naglo je porasla sa 178 miliona dolara u 2005. na 7,5 milijardi u 2019. godini.⁷ Ovaj primer (jaz između nemogućnosti da se humanitarna pomoć pruži sopstvenim građanima i velikih donacija i iste te pomoći koja se slala po svetu) predstavlja specifičnu vrstu ironije koja je prisutna u turskoj spoljnoj politici, a kojom se jasno dekonstruišu preambiciozni ciljevi turske spoljne politike (posebno u vreme Davutoglua) i postavlja osnov za realističniji i pragmatičniji pristup toj politici, kako globalno tako i na Balkanu.

Država i nacionalni identitet su važni faktori koji oblikuju tursku spoljnu politiku. Društvo je izuzetno polarizovano i pod Erdoganovom vlašću se te podele dodatno produbljuju. Ovakva podela državnog identiteta može da se identifikuje u dvema kao dve jakim strujama koje su prisutne u turskom društvu: sekularizam i konzervativizam (praćen verskim, islamističkim elementima). Nakon protesta i nemira u parku Gezi 2013. godine, ova pukotina u identitetu se poklopila sa još nekim sličnim lomovima (Turci/Kurdi, klasna podela). Budući da je Erdogan prihvatio konzervativizam, spoljna politika Turske (uključujući i onu prema na Balkanu) u velikoj meri je poslužila za sticanje domaće izborne podrške i oblikovanje turske države i nacionalnog identiteta.⁸ U tom smislu, veliki deo politike koje je na Balkanu vođena tokom poslednjih deset godina (npr. ulaganje u zajednice u kojima dominiraju muslimani, obnova i rekonstrukcija lokaliteta iz osmanskog perioda) mogao bi da se shvati na taj način. Međutim, čak i u ovom kontekstu, turska spoljna politika prema Balkanu uvek je oscilirala između dve teme: emocija i racionalizma/realizma.

Istorijske veze Turske sa Balkanom – Emocionalni aspekti turske spoljne politike u regionu

U turskoj spoljnoj politici prema Balkanu postoji snažan emocionalni faktor. On je prvenstveno proizvod njenih istorijskih interakcija sa tim područjem koje datiraju još od vremena Osmanskog carstva. One su razlog za poseban odnos koji Turska ima sa ovim regionom, a posebno sa određenim etničkim grupama kao što su Bošnjaci i povremeno Albanci, a koji je zasnovan na faktorima identiteta kao što su vera i kultura. U tom smislu se smatra da osmansko nasleđe koje je nasledila moderna Turska pripada balkanskoj istoriji više nego anadolskom ili bilo kom drugom nasleđu koje je povezano sa starim imperijalnim identitetom, uključujući i oblasti poput Bliskog istoka.⁹ Time se implicira da je nekadašnje prisustvo Osmanskog carstva na Balkanu igralo mnogo veću ulogu od njenih današnjih teritorija u Maloj Aziji u oblikovanju turske percepcije nacionalne veličine. Dok su građani Turske generalno svesni Albanaca i određenih veza koje postoje između te dve etničke grupe, tursko društvo emocionalno ne gleda na Albance onako kako gleda na Bošnjake.¹⁰

Snažnu istorijsku povezanost ilustruje jednostavna realnost. „Balkan“ je, naime, turska reč, a tu je i činjenica da dobar deo turske populacije vodi poreklo baš odatle¹¹ – prema podacima iz 2019. godine, radi se o osamnaest miliona ljudi.¹² Turska sebe tu ne doživljava kao spoljnog aktera; ona sebe vidi kao balkansku zemlju ili, tačnije, kao multiregionalnog aktera, pri čemu je Balkan samo jedan od tih regiona.¹³ U navedenom kontekstu, mnogi sagovornici su primetili prezir koji Turska oseća prema terminu „Zapadni Balkan“, koji se ne posmatra kao prirodno-geografski i deskriptivni, već kao geopolitički termin koji ima za cilj da Tursku isključi iz regiona, dovodeći na taj način u pitanje njen identitet kao balkanske države.¹⁴ Ova posebna vezanost za Balkan posebno je došla do izražaja u okviru škole mišljenja koju su neki nazivali „neoosmanizmom“, koja je u unutrašnjepolitičkom smislu podrazumevala restauraciju osmanske kulturne i političke baštine. U spoljnopolitičkom je, pak, značila je da bi Turska trebalo da postane sila na svim teritorijama nekadašnjeg Osmanskog carstva.¹⁵

Turska nije izuzetak od pravila da je, za ostvarivanje nečijeg uticaja na Balkanu, neophodno postojanje lokalne potražnje za takvim uticajem, u smislu lokalnih partnera koji su podložni mekoj moći Turske i spremni da je prihvate kao diplomatskog partnera i zaštitnika. U ovom slučaju, radi se o nacijama kao što su Bošnjaci i Albanci.¹⁶ Kao rezultat takvog pristupa, gde se smatralo da Turska ima posebne odnose sa određenim oblastima poput Kavkaza i Balkana zasnovane na istoriji, postojala je „vizija“ koja je bila utemeljena u „celokupnosti“: te oblasti su, naime, tretirane kao jedinstvena celina, pri čemu se nije shvatalo da se države od kojih se sastoje – a naročito one na Balkanu – u velikoj meri razlikuju jedna od druge.¹⁷

Uloga istorije i kulture ne može da se zanemari jer se ovi faktori transformišu u lobističke grupe koje vrše pritisak i deluju u Turskoj.¹⁸ Prema nekim izvorima, u turskoj spoljnoj politici racionalno delovanje neretko ometaju emocije, što ponekad dovodi do gubitka ravnoteže između ta dva elementa. U tom kontekstu, svako nastupanje Turske prema Srbiji može da izazove otpor Bosne i Hercegovine i pro-bošnjačkih grupa u Turskoj. Turske elite nailaze na isti otpor pro-azerbejdžanskih grupa kada je reč o Jermeniji, i pro-pakistanskih kada se radi o Indiji.¹⁹

Mnoge oblasti na severozapadu Turske imaju prilično veliku populaciju koja je poreklom sa Balkana. U Istanbulu postoje čitava naselja – među kojima prednjači Bajrampaša – čiji stanovnici tvrde da su balkanskog porekla.²⁰ Odnos prema Bošnjacima je pitanje koje je u Turskoj nabijeno emocijama, naročito u kontekstu srebreničkog masakra počinjenog tokom rata u Bosni (1992-1995), koji je nekoliko međunarodnih pravosudnih organa okvalifikovalo kao genocid. Zbog toga se opozicija, kao i vlada koju vodi AK partija, jednako pažljivo odnose prema pitanju Bosne i Hercegovine i veza sa Bošnjacima, što implicira postojanje konsenzusa celokupnog turskog političkog spektra kada je u pitanju balkanska politika.²¹ Zbog velikih bošnjačkih zajednica koje su skoncentrisane prvenstveno na području Istanbula i Zapadne Anadolije, narativi o bosanskom ratu deo su javnog diskursa u Turskoj, dok se javne komemoracije genocida u Srebrenici svake godine organizuju u više gradova širom zemlje.²² Od svih Erdoganovih ličnih odnosa sa balkanskim liderima, jedan izaziva posebne emocije – onaj sa pokojnim bosanskim predsednikom (liderom Bošnjaka) Alijom Izetbegovićem. Postoji, naime, urbana legenda da je Izetbegović, ležeći na smrtnoj postelji, Erdoganu rekao da je Bosna sada turski amanet, odnosno da joj se poverava na čuvanje i zaštitu.²³

Važan aspekt emotivnog pristupa turskoj spoljnoj politici na Balkanu su i zajednice turskih državljana koji žive u regionu. Procene o broju Turaka koji žive na području Balkana (isključujući Tursku) imaju tendenciju da variraju. Najveća turska manjina na Balkanu živi u Bugarskoj (i broji više od 60.000 ljudi), dok za njom sledi Severna Makedonija (12.000).²⁴ Ove brojke prikazuju samo one Turke koji su registrovani u stranim predstavništvima, tako da je tačan broj zapravo veći.

Po mišljenju turskog stručnjaka za Balkan, Buraka Jalima, percepcija Balkana u turskom društvu zasniva se na osećaju veće bliskosti sa tom oblašću nego sa Bliskim istokom i arapskim svetom.²⁵ Za profesorku Bašak Alpan, Balkan zauzima višu poziciju kada je reč o diskursu Ankare o susednim regionima. Po njenim rečima, dok neka bliskoistočna pitanja imaju jači lični odjek kod Erdogana, zapadna asimilacija turske republike u turskoj psihi dovodi do svojevrsne anti-arapske perspektive.²⁶ Sa stanovišta turske unutrašnje politike, lakše je udovoljiti zahtevima koji se odnose na Balkan nego onima koji se tiču kurdskog pitanja.²⁷

U Turskoj nema ničega osim realizma – Realistički aspekti turske spoljne politike na Balkanu

Iako identitet i emocionalni faktori jesu značajni kada je u pitanju turska politika prema Balkanu, spoljnopolitički realizam je ipak jači. U tom pogledu, realistička škola međunarodne politike je dominantna škola mišljenja u turskoj intelektualnoj zajednici, ali - što je još važnije - i u spoljnopolitičkoj zajednici.²⁸ Dok kulturni i istorijski faktori podupiru emocionalne aspekte balkanske politike Ankare, realistički aspekt je ukorenjen u mnogo praktičnijoj stvarnosti. Balkan je prvenstveno fizički prostor između Turske i Evrope, odnosno prolaz i veza između njih.²⁹ Kako bi istakao značaj Balkana i Srbije za Tursku, profesor Husein Bagdži je povukao paralelu sa prugom Berlin-Beograd-Bagdad, nikad ostvarenim istorijskim projektom s početka XX veka.³⁰ Ako je Ankari potrebna povezanost sa Evropom putem vazduha, mora ili kopna, ta ruta prolazi kroz neke od balkanskih zemalja kao što su Grčka, Bugarska i Srbija.³¹ Zbog toga, iako Turska iz istorijskih razloga ne može da bude ravnodušna prema onome što se dešava na Balkanu, njeno delovanje u regionu ipak vode geopolitički, geostrateški i geoekonomski interesi³².

Turska je zainteresovana za bezbednost na Balkanu i zbog demografskih interakcija, jer od Prvog balkanskog rata 1912. godine nema te bezbednosne krize koja nije izazvala demografski priliv u Tursku; čak je i finansijska kriza iz 2008. godine dovela do emigracije velikog broja grčkih državljana koji su u Turskoj potražili zaposlenje u nastojanju da se sklone iz krizom pogođene Grčke.³³ Turska zaista nije spoljni akter na Balkanu, kao što su to npr. Rusija, Kina ili arapske zalivske države. Njen manji evropski deo jeste na Balkanu, što je čini balkanskom zemljom. Samim tim, Ankara ima sopstveni interes da se bavi bezbednosnom situacijom u tom području. Turska smatra da bez sigurnog evropskog začelja ne može efektivno da deluje na drugim regionalnim scenama, niti da u Evropi nastupa kao nezavisan geopolitički igrač.³⁴

Čak ni narativ istorijskih veza ne može da se odvoji od praktičnih odnosa moći; naime, dok je kemalistička Turska u kojoj nije bilo Partije pravde i razvoja možda ranije i pokazivala nekakvu nameru da se aktivnije angažuje na Balkanu, to nije bilo moguće jer je postojala Jugoslavija. Raspad Jugoslavije bio je taj koji je stvorio vakuum moći u regionu i doveo do prilike za Ankaru.³⁵ Međutim, čak ni ova strateška realnost nije dovela do trenutnog diplomatskog i geopolitičkog aktiviranja Turske u regionu, jer zemlja sve do uspona vladajuće AK stranke nije imala adekvatne materijalne sposobnosti da ostvari svoje ambicije.³⁶

Čak ni izraz „neoosmanizam nije preterano bitan u turskom diskursu“. „Značajan je u TV serijama i kada se obeležavaju veliki dani vezani za Osmansko carstvo“, ali je to ipak samo narativ koji se nije transformisao u praksu, što u turskoj spoljnoj politici pokazuje veliku razliku koja postoji između narativa i prakse.³⁷ Uprkos toploj spoljašnjosti, pozivanje na verske faktore sadrži i komponentu hladne geopolitičke kalkulacije. Ahmet Davutoglu je smatrao da Turska mora da neguje veze sa balkanskim

muslimanskim zajednicama, jer bi je u suprotnom Rusija i Grčka nadmašile pozivajući se na panslovenska i panpravoslavna osećanja.³⁸ Neki turski autori su čak i Nemačku doživljavali u istom kontekstu, zbog njenih veza sa Hrvatskom i Slovenijom.³⁹

Pored tradicionalnog rivalstva Turske sa Rusijom i Grčkom, postoje i drugi, noviji razlozi zbog kojih je Turska spremna da se bavi balkanskim muslimanima, od kojih je glavni taj da je Turska od rata u Bosni morala da se za njihova srca i umove takmiči sa bliskoistočnim silama kao što su Iran i Saudijska Arabija, a sve u okviru šire konkurencije za uticaj u globalnoj islamskoj zajednici.⁴⁰ U toj borbi Turska koristi svoje stare istorijske veze sa balkanskim muslimanima, sa kojima deli slične islamske običaje, u borbi protiv Saudijske Arabije koja promovise vehabizam, i Irana koji, pošto je Bošnjacima tokom rata pružao bezbednosnu zaštitu, sada koristi političke mreže i mreže organizacija civilnog društva kako bi promovisao sopstvenu verziju političkog islama.⁴¹

Realizam koji stoji iza balkanske politike Ankare ogleda se i u definisanoj potrebi njene regionalne politike da održi ravnotežu moći između različitih lokalnih etničkih grupa, kao najbolji način (po mišljenju Turske) za očuvanje regionalne stabilnosti.⁴² U tom kontekstu, mnogi izvori navode da su za Tursku, u čisto strateškom smislu, Albanija i Srbija dve najvažnije zemlje u regionu – strateški su najbitnije, a predstavljaju i dve dominantne etničke grupe koje su prisutne u raznim zemljama.⁴³ Mnogi izvori napominju da postoji određen spektar između realpolitike i kulture, i da se Turska u svojoj balkanskoj politici „pomera između ta dva, poput klatna.“ Prema ovim izvorima, to se manifestuje u vidu veza Turske sa Kosovom i Bosnom i Hercegovinom koje se u kulturnom smislu smatraju važnijim od drugih, i onih sa Srbijom, koja se poslednjih godina zbližila sa Turskom.⁴⁴

Neki sagovornici napominju da Bosna i Hercegovina ukazuje na pomak u politici Ankare od emotivizma ka realizmu, gde je odnos Turske prema ovoj zemlji sličan spoljnoj politici SAD na Bliskom istoku. Bezbednost Izraela je za Sjedinjene Države prioritet u regionu, ali ih to ne sprečava da imaju dobre odnose i sa ostalim akterima u regionu. Opstanak Izraela nije ugrožen, tako da SAD mogu da se fokusiraju na druga regionalna pitanja. Sa stanovišta Turske, budući da je Bosna i Hercegovina zaštićena, Turska sada može da se posveti i drugima, pre svega Srbiji.⁴⁵ Naravno, i ovakve izjave mogu da se uzmu sa malom rezervom. Uprkos diskursu i ambicijama, Turska Bosni i Hercegovini ne može da ponudi bezbednosne garancije koje SAD pružaju Izraelu, jer joj delovanje ograničavaju velike sile. Ipak, ova izjava ilustruje dinamiku balkanske politike Ankare, koja je nijansiraniya i složenija od jednodimenzionalne simpatije prema pojedinačnim državama. Kreatori politike u Turskoj Srbiju doživljavaju kao ključnu zemlju u regionu, neophodnu za regionalnu bezbednost.⁴⁶ Iako Turska zna da su njene 'ljudske veze' čvršće sa Bosnom i Hercegovinom, svesna je i toga da je to multietnička država koju dele Bošnjaci, Srbi i Hrvati, dok je Srbija, kao regionalno čvorište, od većeg značaja za tursku veliku strategiju u regionu.⁴⁷ Uz to, Ankara je uverena da pitanja vezana za Bosnu i Hercegovinu ne mogu da se reše bez saradnje Beograda.⁴⁸

Ahmet Davutoglu i neuspeh emocionalizma

Promena u međunarodnom sistemu prouzrokovana završetkom Hladnog rata dovela je do debate o mestu Turske u svetu, sa tri škole mišljenja: 1) onu koja je insistirala na tome da Turska treba da nastavi da se usklađuje sa Zapadom, 2) onu koja je verovala da, u novom svetu, Turska treba da promeni svoju spoljnu politiku u onu koja će joj omogućiti da bude lider turskih republika na Kavkazu i u Centralnoj Aziji, i 3) onu koja je smatrala da „mi (Turska) više ne možemo da zanemarujemo islam“, uz insistiranje na tome da država treba da ostvari bolje odnose sa muslimanskim, posebno bliskoistočnim zemljama.⁴⁹

Emocionalne i identitetske komponente spoljne politike bile su prisutne kada je Turska, nakon završetka Hladnog rata, počela da pokazuje zainteresovanost za one zemlje sa kojima je u kulturnom smislu bila bliska. Nastanak nezavisnih post-sovjetskih zemalja u Centralnoj Aziji u kojima se govore turkijski jezici, kao i jugoslovenski ratovi – a pre svega onaj koji se vodio u Bosni - probudili su ideju o pojavi Turske kao velike nezavisne sile u Evroaziji.⁵⁰ Ideju Turske kao geopolitičke sile na čitavoj evroazijskoj sceni, koja ima vođstvo na teritorijama koje su kulturološki ili istorijski za nju vezane, u to vreme je simbolizovala krilatica „Turski svet od Jadrana do Kine“.⁵¹

Pokušaj Turske da posluži kao uzor republikama u kojima živi turkijsko stanovništvo nije uspeo jer je u njima najveći uticaj imala Ruska Federacija. Pokazalo se, naime, da tursko poreklo nije bilo presudno za nove nezavisne države, za koje je centar moći i dalje predstavljala Moskva.⁵² Na Balkanu, nakon izbijanja jugoslovenskih ratova i priznanja otopljenih republika, Turska je preuzela ulogu čuvara Bošnjaka, u želji da posluži kao most između njih i međunarodne zajednice.⁵³ Prema rečima turskog politikologa Birgul Demirtaş, turska spoljna politika tokom rata u Bosni bila je najaktivnija još od situacije sa Kiprom 1970-ih godina.⁵⁴

Devedesetih godina prošlog veka, najveći strah u Srbiji i Grčkoj izazivao je koncept „islamskog luka“ ili „zelene transverzale“ kojom bi Turska projektovala svoju moć preko teritorija naseljenih balkanskim muslimanima, a koja bi uključivala Tursku, Bugarsku, Makedoniju, Albaniju, srpski region Sandžak naseljenu muslimanima, Kosovo i Bosnu i Hercegovinu.⁵⁵ Osim širenja uticaja Turske, glavni strah u Atini i Beogradu izazivala je mogućnost da Turska odseče Grčku od njenog balkanskog zaleđa i prekine osovinu Beograd-Atina presecanjem kopnene rute između Srbije i Grčke.⁵⁶

Prvi turski predsednik nakon hladnog rata, Turgut Ozal, najavio je ono što se kasnije nazivalo „neoosmanizmom“⁵⁷, odnosno školu mišljenja koja veliča osmansko nasleđe i zagovara geopolitički angažman sa nekadašnjim provincijama iz doba Osmanskog carstva. Ta škola mišljenja se kasnije više povezivala sa vladavinom Partije pravde i razvoja (AK). Veća sklonost AK partije ka konzervativizmu i pozivanje na osmansko nasleđe ponovo su probudili interes Turske za Balkan.⁵⁸ Balkanska politika zasnovana na istorijskim, identitetskim i emocionalnim narativima doživela je vrhunac pod

vođstvom Ahmeta Davutoglua, politikologa koji je prvo bio Erdoganov savetnik za spoljnu politiku, a potom i ministar spoljnih poslova (2009-2014) i premijer (2014-2016), zbog čega je dobio nadimak „turski Kisindžer“. Davutogluova knjiga objavljena 2001. godine, pod nazivom „Strateška dubina: Međunarodni položaj Turske“ temelji se na insistiranju na tome da Turska treba da postane glavni geopolitički igrač u nekadašnjim provincijama Osmanskog carstva, pa i na Balkanu.⁵⁹

Prema Davutogluu, osmansko kulturno i duhovno nasleđe na Balkanu je u post-osmanskom periodu u velikoj meri uništeno, posebno u Grčkoj i Bugarskoj, tako da je Turska morala da ojača dve ključne komponente stare osmanske balkanske politike – Bošnjake i Albance.⁶⁰ Snažan primer ovoga bio je govor koji je Erdogan održao 2011. godine nakon pobeđe na parlamentarnim izborima: „Verujte mi, Sarajevo je danas pobedilo koliko i Istanbul, Bejrut koliko i Izmir, Damask koliko i Ankara, Ramala, Nablus, Dženin i Zapadna obala, Jerusalem je pobedio isto koliko i Dijarbakir“. ⁶¹ Turska podrška Bošnjacima u Bosni i Hercegovini i Albancima na Kosovu često se uokvirivala i opravdavala retorikom o postojanju bratstva između Turaka i tih grupa.⁶² Kako bi postigla zadatak da postane sila na bivšim osmanskim teritorijama, Turska je, po Davutogluu, morala da vodi „politiku nula problema“, kako bi rešila sukobe i sporove sa susednim zemljama koji su je sprečavali u tome da deluje na međunarodnom planu.⁶³ Diplomatske depeše iz 2010. koje je objavio *Wikileaks* pokazale su da je u to vreme čak i američka ambasada u Turskoj izražavala zabrinutost zbog sve većeg angažmana Turske na Balkanu.⁶⁴

U okviru pomenutog angažmana Turska je pokrenula trilateralni mehanizam za rešavanje budućnosti Bosne i Hercegovine koji je uključivao Bosnu i Hercegovinu, Tursku i Srbiju. Prvi sastanak inicijative održan je u Istanbulu u aprilu 2010. godine, a rezultat je bila Istanbulska deklaracija koja je afirmisala princip teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine i regionalnu saradnju.⁶⁵ Članovi ove inicijative održali su još dva sastanka – jedan u Karađorđevu, u Srbiji, 2011. godine, a drugi u Ankari 2013.⁶⁶ Turska je kasnije organizovala još jedan set konsultacija u kojima su učestvovalе ove tri zemlje, kao i Hrvatska.⁶⁷ Posredovala je ne samo u međudržavnim sporovima, već i u sporovima unutardržavnog karaktera, u nastojanju da reši spor između dve islamske zajednice u Srbiji - jedne iz Beograda i druge iz Novog Pazara, grada u srpskoj regiji Sandžak naseljenoj Bošnjacima.⁶⁸

Turska agencija za saradnju i koordinaciju (TIKA) bila je još jedan instrument turske politike na Balkanu zasnovane na identitetu ili emocijama. Agencija je, naime, finansirala povratak osmanskog nasleđa u region, uključujući izgradnju džamija, sahat kula, mostova i škola – sve u svemu, više od 80 objekata.⁶⁹ Prema nekim procenama s početka 2020. godine, TIKA je za 24 godine samo u Bosni i Hercegovini realizovala 900 projekata.⁷⁰

Međutim, iako aktivnosti TIKA-e na stvaranju turske meke moći na Balkanu jesu značajne, one ne mogu da se porede sa doprinosom koje su druge zemlje dale njegovom ekonomskom razvoju.⁷¹ TIKA finansira povratak osmanskog nasleđa u

regionu, ali Evropska unija daje veliki finansijski doprinos obnovi srednjovekovnog i drugog istorijskog nasleđa širom Balkana. EU je Samo u Srbiji dala osam miliona evra za obnovu čuvene Golubačke tvrđave⁷² i 1,3 miliona za obnovu tvrđave Fetislam kod Kladova.⁷³ Kako bi proširila svoj kulturni uticaj, Turska je, nezvezano za TIKU-u, otvorila dva Junus Emre centra u Albaniji, tri u Bosni, jedan u Srbiji, tri na Kosovu i tri u Severnoj Makedoniji.⁷⁴ Tokom 2012, uvedene su i nove mogućnosti stipendiranja studenata, kao i nastava na turskom jeziku.⁷⁵

U Albaniji, turska fondacija Dijanet (TDV), povezana s Vladinom Direkcijom za verska pitanja (*Diyanet*), od 2015. godine gradi džamiju Namazgah.⁷⁶ Kada se izgradnja završi, ova građevina će nadmašiti džamiju Kralj Fahd bin Abdul Aziz Al Saud koju je u Sarajevu 2000. godine izgradila Saudijska Arabija, i koja je trenutno najveća na Balkanu.⁷⁷ Na Kosovu, Dijanet gradi džamiju u centru Prištine za koju se očekuje da će biti najveća na Kosovu.⁷⁸ Kulturni centar Institut Junus Emre, koji promoviše turski jezik i kulturu, na zapadnom Balkanu ima 11 kancelarija.⁷⁹ Turska fondacija *Maarif* (TMF), namenjena obrazovanju, obezbeđivanju stipendija i upravljanju obrazovnim ustanovama, dobila je na značaju jer je preuzela upravljanje školama koje je nekada vodio antirežimski pokret gulenista. Trenutno na Zapadnom Balkanu upravlja sa 23 škole.⁸⁰

Ove pojačane kulturne aktivnosti nisu bitno uticale na opštu populaciju i može se zaključiti da politički projekat meke moći na Balkanu nije uspeo u onoj meri u kojoj su to njegovi kreatori očekivali. Turski jezik nije postao popularan na Balkanu; kulturni centri drugih zemalja (kao što su Španija, Francuska i Nemačka) privukli više ljudi, posebno mlađe generacije. Izuzetno popularna TV serija „Sulejman Veličanstveni“, koja prikazuje život osmanskog sultana Sulejmana Veličanstvenog i njegove supruge Hurem Sultan, zaista je oborila rekorde gledanosti. Međutim, u očima velike većine stanovništva, ona nije promenila percepciju Osmanskog carstva kao sile koja se po njihove nacije pokazala štetnom.⁸¹

Dakle, pristup zasnovan na emocijama, istorijskim narativima i zajedničkim identitetima doveo je do retorike koja se balkanskoj politici Ankare vratila kao bumerang. Davutoglu je 2011. godine rekao: „Balkan je za vreme osmanske vladavine zapravo imao svoje zlatno doba mira. To je istorijska činjenica. Oni koji krive osmansko razdoblje za ekonomsku zaostalost regiona i međusobne borbe su pod uticajem istorijskih predrasuda i stereotipa.“⁸² Godinu dana pre toga, na sličan, provokativan način, izjavio je sledeće: „Nismo se spustili padobranima. Došli smo u Bosnu na konjima, pre mnogo vekova. I ako bude potrebno, doći ćemo ponovo.“⁸³ Ovakva retorika – zasnovana na emotivnom i istorijskom elementu – na kraju je dovela do kolapsa balkanske politike Ankare 2013. godine kada je Erdogan, kao premijer, posetio Kosovo i u istorijskom gradu Prizrenu izjavio: „Ne zaboravite, Turska je Kosovo, a Kosovo je Turska!“⁸⁴ Kao odgovor na tu izjavu, Srbija se povukla iz turske trilateralne inicijative vezane za Bosnu i Hercegovinu.⁸⁵ Slučaj trilateralne inicijative je primer turske politike tokom Davutogluove ere koja je omanula zbog jezika koji je razbesneo Srbiju. To je neke od naših sagovornika navelo na zaključak da je „ovakav žargon danas mrtav.“ Taj žargon i jezik opisani su kao „metacentrični, zasnovani na romantizmu i totalizmu“ koji insistiraju

na posebnim kulturnim, istorijskim i emocionalnim vezama, ne praveći razliku između zemalja u regionu.⁸⁶ Region se posmatrao kao celina, što je dovelo do otuđenja Srbije i neuspeha turske politike. Politika obojena emocijama, identitetom i istorijskim i kulturnim motivima dovela je do toga da hrišćanski narodi Balkana Tursku dožive kao pristrasnu silu i posrednika koji favorizuje muslimanske narode.⁸⁷ Za neke, poput politikologa Murata Onsoja i Huseina Bagdžija, Turska je pretrpela neuspeh na Balkanu i zbog toga što je, sa Davutogluom na čelu svoje balkanske politike, bila previše ambiciozna i nedovoljno svesna svojih ograničenja.⁸⁸ Nakon političkih sukoba s Erdoganom, Davutoglu je 2016. godine konačno dao ostavku.

Preovladava realizam: Politiku prema Balkanu preuzima Erdogan

Nakon što je Erdogan preuzeo komandu nad balkanskom politikom, realizam i pragmatizam su ojačali. Realistička komponenta, međutim, nikada nije ni bila u potpunosti nestala. Čak i tokom 1990-ih je moglo da se vidi da Turska pokušava da zauzme jedan pragmatičniji, realističniji kurs. Na početku jugoslovenske krize podržavala je Jugoslaviju i njen teritorijalni integritet, da bi sa nezavisnošću Bosne i Hercegovine i ratom koji je usledio svoju podršku preusmerila ka Bošnjacima.⁸⁹ Kasnije je pokušala da posreduje između kosovskih Albanaca i srpske vlade, s tim što se na početku kosovske krize držala malo po strani u poređenju sa nekadašnjom situacijom u Bosni.⁹⁰ Kada je oko Kosova konačno izbio rat, Turska je učestvovala u NATO intervenciji kao članica Alijanse.

Kasnije, kako je vlada na čalu sa AK partijom postajala sve ambicioznija u vezi sa pitanjima Balkana, tenzija između realizma i emocionalizma je uvek bila prisutna, često po pitanju veza sa Srbijom. Turska diplomatija je još u vreme Davutoglua Srbiji pridavala poseban značaj, do te mere da su „u turskoj ambasadi u Srbiji bili zaposleni neki od najaktivnijih i najperspektivnijih diplomata turskog Ministarstva spoljnih poslova“.⁹¹ Sama po sebi, Davutogluova politika nije bila u potpunosti lišena realizma i pragmatizma; međutim, emocionalni i identitetski motivi bili su jednostavno prejaki, što je dovelo do konačnog njenog kolapsa. Neuspeh Davutoglua naveo je Ankaru da postavi jasnu razliku između pojedinačnih zemalja i tome prilagodi svoju politiku, koristeći se jezikom i politikama koje su sada mnogo pragmatičnije i racionalnije.⁹² Glavni aspekt Davutogluove spoljne politike bilo je pozivanje na imperijalno nasleđe, što je dovelo do neuspeha i toga da Ankara usvoji pristup u kojem više nije nastupala kao „veliki brat“ Balkana, već kao partner u regionu koji je bitan za nacionalnu bezbednost Turske.⁹³

Time je označen početak treće faze turske spoljne politike: one koja je bila aktivistička ali ne i neoosmanska, za razliku od prethodne dve faze, odnosno doba neaktivne spoljne politike pre dolaska AK partije na vlast, i doba aktivne spoljne politike Davutoglua na

teritorijama nekadašnjeg Osmanskog carstva.⁹⁴ U tom kontekstu, može da se kaže da na tursku spoljnu politiku na Balkanu utiču i šire promene koje se odvijaju na međunarodnom planu; kako globalni poredak bude postajao sve multipolarniji i sve više konfliktan, velika je verovatnoća da će Turska prihvatiti pragmatičniju i realističniju politiku, te da će isto tako biti i na Balkanu, na kome su bezbednosna i geopolitička pitanja preovladala nad kulturnim vezama.⁹⁵

Proces tokom kojeg se realizam ukorenio u turskoj spoljnoj politici na Balkanu poklapa se sa periodom kada je Erdogan preuzeo čvršću kontrolu nad državnim spoljno-političkim aparatom. Tokom prvih pet do deset godina vladavine AK Partije, u turskoj spoljnoj politici uticajniji su bili neformalni krugovi (fokusirani na političku stranku). Klatno moći se u pravcu formalne strukture pomerilo nakon 2016. godine, kada je predsednički sistem u Turskoj formalizovan i kada su formalne mreže postale uticajnije. Kako je Erdogan utvrđivao svoju poziciju na vlasti, tako su i on i oni oko njega postajali formalniji nego što je to bila AK partija. To je rezultiralo procesom u kojem se Erdogan, po nekima, nametnuo kao najmoćniji lider još od doba Ataturka.⁹⁶ Kako je Erdogan sve više konsolidovao svoju moć, uloga javnog mnjenja u oblikovanju spoljne politike nije nestala, ali jeste oslabila.⁹⁷ što je pomoglo da njegov spoljnopolički pragmatizam dospe u prvi plan.

Pre Erdogana i u prvim godinama njegove vlasti, spoljna politika se smatrala u velikom delu depolitizovanom, birokratskom i profesionalnom, i bila je prepuštena mahom turskom Ministarstvu spoljnih poslova.⁹⁸ Međutim, usledio je proces u kojem je tursko predsedništvo počelo da igra mnogo veću ulogu u formulisanju spoljne politike. Kako predsednik Erdogan više veruje obaveštajnim službama nego Ministarstvu spoljnih poslova ili Ministarstvu odbrane, obaveštajna zajednica je postala veoma uticajna u formulisanju politike. Za to je bliskoistočna politika upečatljiv primer.⁹⁹ Ipak, pojedini sagovornici su naveli da je Erdoganova spoljna politika i dalje veoma popularna u vojnim krugovima.¹⁰⁰

Jedan od konsultovanih pripadnika turske akademske zajednice napomenuo je da u turskoj spoljnoj politici postoje tri aktera: Ministarstvo odbrane (posebno kada je reč o učešću Turske u međunarodnim sukobima), obaveštajni sektor (Nacionalna obaveštajna organizacija (MIT)) i Ministarstvo spoljnih poslova.¹⁰¹ Pre izbora održanih 2023. godine, ove institucije su vodili Hulusi Akar, Hakan Fidan i Mevlut Çavuşoglu. Erdogan je istinski koordinator sva tri sloja kreiranja politike; pojedini sagovornici ga vide kao nekoga ko pokazuje veliki entuzijazam za spoljna politiku i ko je u nju u velikoj meri uključen, kako formalno tako i neformalno, jer sve tri pomenute institucije vode njegovih ljudi od poverenja.¹⁰²

Stiče se utisak da se situacija nije promenila nakon izbora i novih imenovanja, jer Erdoganovi pouzdani ljudi, pod budnim vođstvom svog lidera, dominiraju kada je reč o spoljnoj i bezbednoj politici. Bivši šef obaveštajne službe Hakan Fidan, čiji otac je etnički Kurd, preuzeće mesto ministra spoljnih poslova, što pokazuje sve veći značaj obaveštajnih službi u spoljnoj politici, dok će MIT preuzeti Erdoganov portparol i

savetnik za spoljnu politiku Ibrahim Kalin.¹⁰³ Novi ministar odbrane biće Jašar Guler, načelnik Generalštaba Oružanih snaga Turske koji je nadgledao turske vojne operacije u Siriji i Iraku.¹⁰⁴

Godina 2015. je ocenjena kao prekretnica u turskoj politici prema Balkanu i Srbiji jer se unutrašnja politika Turske promenila nakon što je AK partija na izborima povratila parlamentarnu većinu (koju je bila izgubila pet meseci ranije), što je dovelo do diversifikacije Erdoganovih odnosa sa ostalim državama.¹⁰⁵ Na nacionalnu bezbednost je te godine posebno uticalo kurdsko pitanje, dok su odnosi sa Zapadom bili zategnuti. Kombinacija domaćih izazova i spoljnopolitičkih neuspeha usmerila je Erdogana ka pragmatičnijoj politici lišenoj islamističkog žara, koju su neki stručnjaci nazvali „spoljnom politikom krpljenja rupi.“¹⁰⁶ I Balkan je bio jedno od mesta gde se primenjivala takva politika, zasnovana na ponovnom uspostavljanju pokidanih veza. Husein Bagdži tvrdi da se turska spoljna politika pokazala uspešnom jedino na Balkanu¹⁰⁷. U tom kontekstu, po njegovim rečima, Turskoj je lakše da se nosi sa srpsko-kosovskim sporom nego sa izraelsko-palestinskim sukobom, u kome kao država verovatno ne bi imala dovoljnu geopolitičku težinu.¹⁰⁸

Prekretnica i znak nove, pragmatičnije turske politike na Balkanu bila je Erdoganova poseta Srbiji u oktobru 2017. godine. Pozdravljajući Erdogana, predsednik Srbije Aleksandar Vučić se osvrnuo na čuvenu bitku između Srba i Turaka na Kosovu 1389. godine, čime je pokazao da će novi osnov u odnosima, kako za Ankaru tako i za Beograd, biti pragmatizam a ne identitet: „Ovo nije 1389. godina. Srbija i Turska su prijateljske zemlje.“¹⁰⁹ Na ovo približavanje uticalo je nekoliko faktora: Davutoglu više nije bio glavni kreator politike vezane za pitanja Balkana, bezbednosna krize u Siriji i na Bliskom istoku je pažnju Turske skrenula sa balkanskih predela, sporovi Turske sa Zapadom učinili su Ankaru prihvatljivim partnerom čak i za tvrdokorne elemente srpskog društva, a Beograd je Ankaru prihvatio kao još jednog partnera u svojoj politici diversifikacije partnerstava.¹¹⁰

Mogućnosti za zaradu, još neostvareni projekat gasovoda Turski tok i migracije takođe su odigrali ulogu u približavanju Ankare i Beograda.¹¹¹ Erdoganov lov (nakon neuspelog puča 2016. godine) na članove pokreta FETO, predvođenog prognanim sveštenikom Fetulahom Gulenom, doveo je do privremenog zahlađenja odnosa sa Albanijom i Kosovom, što je Ankari pomoglo da se okrene Beogradu.¹¹² Od 2018. godine, Vlada Srbije je u nekoliko navrata hapsila pristalice FETO-a i članove kurdskih organizacija, i deportovala ih u Tursku na osnovu tamošnjih naloga za hapšenje.¹¹³ Zbog široko rasprostranjenog prisustva gulenističkih škola i univerziteta na Balkanu, taj region predstavlja značajnu arenu u borbi između Erdogana i Gulena.¹¹⁴ Prisustvo gulenista na Balkanu uočljivo je u turskom društvu,¹¹⁵ Iz tog razloga, zvanična Ankara traži punu saradnju u borbi protiv gulenizma, uključujući izručenje turskih državljana koji su povezani sa ovim pokretom. Najkontroverzniji primer izručenja gulenista dogodio se na Kosovu 2018. godine, kada su kosovske vlasti, u saradnji sa turskom obaveštajnom službom, uhapsile i deportovale šest turskih državljana.¹¹⁶ Tela UN-a zadužena za ljudska prava izrazila su ozbiljnu zabrinutost zbog ekstradicije sa Kosova,¹¹⁷ dok je Komitet UN-a za borbu protiv torture pozvao Srbiju da ne izručuje turske državl-

jane povezane sa FETO-om koje potražuju turski sudovi.¹¹⁸ Po rečima nekoliko turskih eksperata za spoljnu politiku, Ankara nije zadovoljna načinom na koji Bosna i Hercegovina i Severna Makedonija sarađuju sa vladom u Ankari u vezi s gulenistima.¹¹⁹ Turska redovno vrši diplomatski pritisak na vladu Severne Makedonije u vezi sa njihovim izručenjem, jer Skoplje, zbog zabrinutosti za ljudska prava i međunarodno pravo, okleva da postupi po zahtevima Ankare za izručenje.¹²⁰ Albanija je 2020. godine zatvorila školu i vrtić u Tirani jer su bili povezani sa mrežama koje je Fethulah Gulen navodno podržavao.¹²¹

Turske kompanije pokušavaju, i uspeavaju, da pronađu prilike za ekonomska ulaganja na Balkanu. Jedna od glavnih oblasti u koje Turska ulaže u regionu je infrastruktura. U Ankari je široko rasprostranjeno mišljenje da turske kompanije imaju prednost u odnosu na EU i zapadne partnere kada je reč o ulaganju u zemlje sa lošom infrastrukturom i nedovoljno razvijenim poslovnim okruženjem.¹²² I zaista, neki od velikih infrastrukturnih projekata na Balkanu jesu turske investicije. U martu 2023. makedonska vladajuća koalicija potpisala je sporazum sa američko-turskim konzorcijumom *Bechtel and Enka* o izgradnji 110 kilometara dugog autoputa u toj državi.¹²³ Prištinski međunarodni aerodrom obnovio je tursko-francuski konzorcijum *Limak-Aéroports de Lyon*, uz 140 miliona evra investicija i prisustvo tadašnjeg premijera Erdogana na svečanom otvaranju.¹²⁴ Konačno, jedan od najznačajnijih infrastrukturnih projekata je i planirani autoput koji će povezivati Sarajevo i Beograd. Ugovori o izgradnji potpisani su između turske kompanije *Tasyapi* i Vlade Republike Srbije u decembru 2018. Godine,¹²⁵ a između Turske i Bosne i Hercegovine u martu 2021. Godine.¹²⁶ Po rečima tadašnjeg predsednika Predsedništva BiH Milorada Dodika, Turska je za projekat bila spremna da obezbedi 3,41 milijardu dolara.¹²⁷

Putem ekonomske saradnje, investicija i trgovine, Turska nastoji da učvrsti svoju poziciju na Balkanu u odnosu na svoje zapadne partnere, kao i na Rusiju i Kinu. Na Kosovu je Turska treća po broju stranih direktnih investicija (posle Nemačke i Švajcarske).¹²⁸ U 2021. godini, 28,8% svih kompanija u stranom vlasništvu u Crnoj Gori su bile turske.¹²⁹ Ekonomske veze, dakle, takođe igraju značajnu simboličku ulogu kada je reč o prisustvu Turske na Balkanu. *Turkish Airlines* ima direktne letove iz Istanbula do svih glavnih balkanskih gradova, uprkos činjenici da neke od ovih ruta uopšte nisu isplative.¹³⁰ U regionu se mogu videti i turske banke, dok državna Halkbanka posluje u Srbiji i Severnoj Makedoniji.¹³¹

Erdoganov pristup spoljnoj politici bio je personalizovaniji nego Davutogluov¹³² i on ga je na Balkanu koristio za uspostavljanje bližih veza sa lokalnim liderima, uključujući Aleksandra Vučića iz Srbije, Edija Ramu iz Albanije, Aljbina Kurtija sa Kosova i Bakira Izetbegovića iz Bosne i Hercegovine¹³³ (do Izetbegovićevog poraza na izborima). Ovu novostečenu sposobnost negovanja veza sa svima na Balkanu mnogi ističu kao najveći spoljnopolitički uspeh Ankare u regionu,¹³⁴ a unapređene veze sa Srbijom smatraju se glavnim komponentom tog uspeha.¹³⁵ U tom kontekstu, Erdogana je na Balkanu bolje opisati kao *uticajnog brokera*, a ne kao posrednika, jer turski lider posredničku ulogu smatra previše izloženom i previše blagom kada su u pitanju odnosi moći,

te radije neguje imidž „lidera koji uspeva da obavi posao.“¹³⁶ Kao oni koji završavaju poslove, Erdogan i Turska su izvukli korist te ih više ne smatraju onima koji se zalažu za pojedinačne etničko-verske grupacije. Umesto toga, oni su ojačali svoj regionalni diplomatski uticaj jer mogu da uspostave odnose sa svima na Balkanu, što dokazuje pragmatizam Ankare.¹³⁷ Čak i neliberalna politika Turske, zasnovana na personalističkoj vladavini, mogla bi da posluži kao važan kohezivni faktor u vezama sa lokalnim narodima i relevantan politički model za balkanske zemlje, uključujući i Srbiju.¹³⁸

Grčka predstavlja značajan faktor u oblikovanju turske politike na Balkanu. Saradnjom sa Srbijom, Ankara pokušava da oslabi potencijalnu osovinu između Srbije i Grčke kao zemalja koje su se tradicionalno suprotstavljale Osmanskom carstvu.¹³⁹ Tokom Davutogluove ere i nakon nje, glavna potencijalna pretnja za Tursku na Balkanu bilo je formiranje anti-turske koalicije koju bi formirale Srbija, Grčka i Bugarska,¹⁴⁰ čiji je savez porazio Osmansko carstvo u Prvom balkanskom ratu (1912. godine). Kako se tu radi o zemljama koje nisu velike, takva alijansa ne bi mogla da prevlada nad Turskom kada je reč o tradicionalnoj logici ravnoteže snaga. Ipak, bila bi veoma značajna za ometanje regionalne pozicije Turske, čime bi dospela na dugu listu rivalstava sa kojima se Turska već suočava u ostalim regionima. U istom kontekstu, koncepti iz 1990-ih kao što su „islamski luk“ ili „zelena transverzala“ su odbačeni jer bi bili previše ambiciozni za Tursku, ali i zbog toga što bi ih lokalni narodi shvatali kao ekspanzionističke i preteće, što bi dovelo upravo do scenarija koji Turska nastoji da izbegne, odnosno do srpsko-grčko-bugarskog saveza.¹⁴¹ Obezbeđivanje prijateljskog i kooperativnog odnosa sa Srbijom je način da Turska spreči formiranje ovog tročlanog anti-turskog saveza na Balkanu.¹⁴²

Erdoganov pristup je rezultirao i snažnijim ekonomskim vezama sa Srbijom. Turska spada među deset najznačajnijih spoljnotrgovinskih partnera Srbije, u kojoj trenutno posluje 1.300 turskih kompanija.¹⁴³ Ovo je posebno važno zbog toga što mnogi naši turski sagovornici nisu verovali u mogućnost da se političke veze sa lokalnim narodima pretvore u jaču ekonomsku saradnju.¹⁴⁴ Cenjeni profesor Husein Bagdži napomenuo je da se često zanemaruje i to da Srbija daje svoje državljanstvo turskim državljanima koji su srpskog porekla, što se smatra dobrom politikom jer se tu radi mahom o mladim, fakultetski obrazovanim pojedincima koji Srbiji mogu da pomognu u rešavanju problema vezanih za ekonomski rast i demografski pad. Ova politika značajna je i sa stanovišta ljudskih prava i izgradnje čvršćih društvenih veza.¹⁴⁵

Od kada je Erdogan na vlasti, svedoci smo postepene evolucije instrumenata koje Turska koristi u regionu, od meke moći (negovanje društvenih, verskih i kulturnih veza), preko prelaska na ekonomsku saradnju, pa sve do upuštanja u jaču bezbednosnu i odbrambenu saradnju sa regionom.¹⁴⁶ Poslednjih godina Turska nastoji da vojnu i bezbednosnu saradnju sa Balkanom ojača i kroz bezbednosnu obuku, vojno obrazovanje, izvoz vojne opreme i transfer tehnologija (npr. dronovi Bajraktar), naročito zbog toga što je Ankara svesna ograničene prirode taktike meke moći i činjenice da bezbednosna i odbrambena saradnja dovode do većeg stepena političke zavisnosti.¹⁴⁷

Bajraktar dronovi su na Balkanu traženi, ali pokazuju u kojoj meri balansiranje Ankare u tom regionu može da bude zahtevno. Nakon što je video učinak dronova u ratu u Nagorno-Karabahu 2020. godine, kao i u tekućem ratu u Ukrajini, Predsednik Srbije Vučić je 2020. i 2022. godine izrazio interesovanje za njih. Erdogan mu ih je 2022. godine navodno obećao.¹⁴⁸ U decembru iste godine, nakon što je Albanija potpisala sporazum sa Turskom o kupovini tri Bajraktara, kosovski ministar za regionalni razvoj Fikrim Damka saopštio je da je i Kosovo zainteresovano za njihovu nabavku.¹⁴⁹ Predsednik Srbije Vučić je u odgovoru naveo da bi snabdevanje Kosova dronovima uticalo na odnose Srbije i Turske.¹⁵⁰

Tako će Turska, čak i kad su bezbednosna partnerstva u pitanju, morati da uspostavi delikatan balans s obzirom na kulturološka i pragmatična pitanja jer od sebe ne sme da otuđi etničke Albance. Ipak, Zahvaljujući transferu znanja (*know-how*) i vojno-industrijskoj infrastrukturi Srbije,¹⁵¹ Turska ima mogućnost da dronove proizvodi u samom regionu. Srbija je 2019. godine, tokom Erdoganove posete, potpisala sporazum sa Turskom o saradnji u odbrambenoj i vojnoj industriji.¹⁵² Nedavno se u turskim medijima pojavila vest da profesori sa turskog Univerziteta Bolu Abantlzet Bajsal i srpskog Univerziteta u Nišu sarađuju na projektu koji je odobrio NATO, a koji se tiče razvoja sistema za rano upozoravanje u slučaju nuklearnog napada na granične NATO države.¹⁵³

Ankara je do sada pokazivala pragmatizam u balansiranju svojih veza sa Srbijom i ostalim narodima Balkana. U prošlosti, čak i kada je pokazivala nezadovoljstvo zbog saradnje Beograda sa njenim rivalima kao što su Jermenija, Kipar i Ujedinjeni Arapski Emirati, Turska nikada nije u potpunosti prekidala sve svoje veze sa Srbijom.¹⁵⁴ Ankara će i ubuduće nastaviti sa pokušajima da održi ravnotežu između balkanskih naroda, kao i između emocionalnih i pragmatičnih impulsa u svojoj politici prema tom regionu.

Zaključak – Turska spoljna politika na Balkanu nakon izbora

Sada se, međutim, postavlja pitanje da li će predsednički i parlamentarni izbori koji su održani u maju uticati na spoljnu politiku Turske, uključujući i na Balkanu, i ako hoće kako. Sagovornici koje smo konsultovali imali su različite stavove o tome kako će izbori uticati na spoljnu politiku zemlje. Neki su tvrdili da postoji jedna stvar koja se ne bi promenila čak i da je pobedila opozicija – a to je spoljna politika zemlje, zbog toga što su i spoljna i bezbednosna politika, takve kakve jesu, duboko usađene u samu državu.¹⁵⁵ Drugi su, pak, bili spremniji da veruju da bi, u slučaju pobede opozicije nova vlada oslabila, ali ne i u potpunosti prekinula odnose sa Moskvom i okrenula se više ka Zapadu, praveći kompromis u vezi sa kurdskim pitanjem i odnosima zemlje sa Sirijom i Asadovim režimom.¹⁵⁶ Neki elementi donošenja odluka i sprovođenja politike bi se verovatno promenili da je pobedila opozicija, posebno zato što su se neki opozicionari zalagali za povratak na parlamentarni ustavni sistem. U tom slučaju bi uloga parlamenta i Ministarstva spoljnih poslova u spoljnoj politici zemlje ojačala, za razliku od današnjeg personalističkog pristupa u kome dominiraju predsednik i njegovi savetnici.¹⁵⁷

Međutim, međunarodne i domaće strukture će obezbediti kontinuitet spoljne politike Ankare na Balkanu. Dva imperativa, koje neki vide kao vraćanje u doba Atatürka, i dalje će pokretati Tursku: potreba da se obezbedi autonomija i potreba da Turska bude velika sila, ili barem zemlja koja je sposobna da utiče na stvari. Cilj oba je ostvarivanje uticaja.¹⁵⁸ U tom smislu, politiku prema Balkanu i dalje će oblikovati strateške realnosti geografije, ravnoteža snaga i domaće prilike. Za Tursku, koja teži tome da ostvaruje geopolitički uticaj, neophodno je prisustvo u regionu u kojem joj politiku neće ometati sukobi. Turske spoljnopolitičke elite takođe postaju sve svesnije globalne multipolarnosti koja će Turskoj omogućiti da ne mora uvek da bude na strani Zapada. Samim tim, čak i da je Erdogan izgubio izbore, ova systemska realnost dovela bi Ankaru do toga da često vodi nezavisnu spoljnu politiku, uključujući i na Balkanu.¹⁵⁹

Pored toga, dvadeset godina vladavine Partije pravde i razvoja dovelo je i do snažne političke, diplomatske i strateške inercije u pogledu balkanske politike, od koje bi bilo teško odustati čak i kada bi vlast u Turskoj preuzele stranke koje su joj rivali, a što dovodi do kontinuiteta u turskoj politici prema Balkanu.¹⁶⁰ Tom kontinuitetu doprinose i institucije poput Turske agencije za saradnju i koordinaciju (TİKA) i Instituta Junus Emre¹⁶¹. Domaće strukture bi ostale nepromenjene jer bi opozicija, da je osvojila vlast, i dalje morala da se nosi sa stanovništvom koje vodi poreklo iz regiona, kao i sa pitanjima poput podrške teritorijalnom integritetu Bosne i Hercegovine, koja je u Turskoj stvar političkog konsenzusa.

Bilo koja vlada u Ankari mora da se suoči i sa mogućnošću da balkanski lobi u Turskoj postane jači i koordinisaniji, što bi novu vladu primoralo da ga uzme u obzir prilikom angažovanja na Balkanu.¹⁶² Izbori 2023. su pokazali postojanje ove realnosti. Albanski premijer je izrazio podršku Erdoganu na izborima.¹⁶³ Iako uobičajeno oprečnih stavova

o gotovo svakom važnom pitanju, podršku Erdoganu iskazali su i lider Bošnjaka Bakir Izetbegović i bosanskih Srba Milorad Dodik.¹⁶⁴ U nastojanju da pribavi glasove Bosanaca, gradonačelnik Istanbula Ekrem İmamoğlu (iz opozicionih redova) se između dva kruga predsedničkih izbora građanima okupljenim u Jildirimu, bošnjačkom naselju, obratio na njihovom maternjem jeziku: „E vala nećeš, Tajipe!“¹⁶⁵ Štaviše, izborni demografski i globalni trendovi guraju Tursku, kao i mnoge druge zemlje, ka kulturi nativizma i nacionalizma, sa kojom će morati da se nose i liberalnije vlade.¹⁶⁶

Za Ankaru je integracija Balkana u NATO i EU poželjna jer bi to značilo da je region stabilan; smanjio bi se broj problema koji bi mogli da zabrinu Tursku, tako da bi joj ostalo više spoljnopolitičkih resursa koji bi mogli da se posvete drugim regionima.¹⁶⁷ Za Tursku bi bilo korisno da ostatak Balkana uđe u EU jer bi se na taj način povećao broj zemalja Unije koje su prijateljski, ili barem nisu neprijateljski nastrojene prema Turskoj.¹⁶⁸ Turska bi od ove promene profitirala jer je već deo Carinske unije sa EU.¹⁶⁹ Za Tursku, delotvorno obezbeđivanje zaštite bošnjačkih interesa nije moguće bez članstva u EU.¹⁷⁰ Kada bi Turska dobila novu vladu, bilo bi manje verovatno da će je EU smatrati za konkurenta na Balkanu.¹⁷¹ Međutim, neki sagovornici, kao npr. Murat Aslan, napominju da će se Turska, koliko god to bude moguće, suprotstaviti svakoj politici EU koja bi za cilj imala da je udalji od balkanskih pitanja i bezbednosti tog regiona.¹⁷² Među brojnim funkcionerima i pripadnicima javne uprave primetan je snažan osećaj da je Evropska unija Tursku izdala. Ovakva mišljenja dolaze od zvaničnika koji smatraju da Unija Tursku ne tretira kao ravnopravnog partnera. Određeni penzionisani zvaničnici čak tvrde da se Evropa prema njoj ponaša diskriminatorski.¹⁷³ Ovakva mišljenja su praćena strogim spoljnopolitičkim stavovima koje je uspostavio Atatürk. Veruje se da je budućnost Balkana (uključujući i Tursku) u Evropskoj uniji, ali se ona istovremeno i krivi zbog neispunjavanja obećanja koja je dala zemljama Zapadnog Balkana, kao i samoj Turskoj.

Turški stručnjaci za spoljnu politiku slažu se da se ono što je moglo da se promeni da je pobedila opozicija odnosi na politiku Ankare prema Siriji i toplije odnose sa EU.¹⁷⁴ U kontekstu boljih odnosa sa EU, u tom slučaju je moglo da dođe do određenih unapređenja na polju ljudskih prava kada je reč o kurdskim aktivistima koji nisu označeni kao teroristi. S obzirom da bi kurdsko pitanje za vladu svakako bilo jedno od najvažnijih, angažman Kurda u Siriji mogao bi da dovede do stabilnosti u tom regionu.¹⁷⁵ Zbog geopolitičkih previranja u ostalim regionima u turskom susedstvu, Balkan ne bi bio pogođen eventualnim promenama turske spoljne politike.

Kako se Rusija sve više zaglavljuje u Ukrajini, i kako se očekuje da će se stepen njene interakcije sa Balkanom smanjiti usled pritisa Zapada, igrač kakav je Turska, povezan sa zapadnim bezbednosnim institucijama, mogao bi delimično da popuni prostor koji je za sobom ostavila Rusija, zabavljena sopstvenim problemima i otuđena od Zapada.¹⁷⁶ Turska već učestvuje u regionalnim bezbednosnim operacijama, jer u okviru NATO mirovnih snaga na Kosovu (KFOR) daje 350 od ukupno 3.762 vojnika.¹⁷⁷ Ovaj broj će se sada povećati, jer je NATO odlučio da ojača misiju KFOR-a kao odgovor na etničke nemire na severu Kosova do kojih je došlo krajem maja 2023. godine.

Turska je poslala i 500 komandosa iz svoje 65. mehanizovane pešadijske brigade, koji čine najveći deo dodatnih NATO snaga koje broje 700 vojnika.¹⁷⁸ Turska, pored toga, doprinosi i misijama EU u Bosni i Hercegovini, EUFOR ALTHEA i Policijskoj misiji Evropske unije u Bosni i Hercegovini (EUPM), kao i Misiji Evropske unije za vladavinu prava na Kosovu (EULEX).¹⁷⁹

Kao članica NATO-a, Turska zaista ima prednost koju države poput Rusije i Kine nemaju. Iako interesi Ankare nisu uvek usklađeni sa interesima Zapada, ona svoju politiku ipak može da plasira kao deo evroatlantskog okvira. Pomoć u naoružanju i bezbednosti koju pruža balkanskim zemljama na terenu Turska lako može da opravda tvrdnjom da je članica NATO-a i da je obezbeđeno oružje u skladu sa NATO standardima.¹⁸⁰ Turska i turske kompanije takođe bi želele da ostvare profit od nečega što se očekuje, a to je trenutak kada će zapadne kompanije svoje proizvodne pogone preseliti na balkanska tržišta.¹⁸¹ Međutim, turska spoljna politika će i dalje lutati između dva naizgled kontradiktorna cilja: potrebe za čvrstim vezama sa Zapadom, i potrebe za očuvanjem nezavisnosti i strateške samostalnosti gde god je to moguće¹⁸², pa i na Balkanu.

Prema tome, iako može da se dogodi da Turska postane popustljivija prema Zapadu kada je reč o pitanjima Balkana, njena balkanska politika će nastojati da sačuva autonomiju bez obzira na to ko je na vlasti u Ankari. U istom kontekstu, Turska će zadržati pragmatičan stepen geostrateške interakcije sa EU, ali ne i način razmišljanja koji bi bio potpuno zasnovan na vrednostima koje se povezuju sa zapadnim silama.¹⁸³ Kao takva, sprovodiće politiku kao da je deo šireg zapadnog sistema, ali će unutar tog sistema i dalje voditi viševektorsku spoljnu politiku prema drugim igračima na međunarodnoj sceni kao što su Rusija, Kina i Indija.¹⁸⁴ Ostaje, dakle, zaključak da će balkanska politika doživeti manje promena nego bilo koji drugi domen turske spoljne politike, i da bi sve bilo isto i da je ishod izbora bio drugačiji.

- 1 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice, vođen u Istanbulu, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 2 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj, koja na Univerzitetu u Istanbulu predaje međunarodne odnose, vođen u Istanbulu, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 3 Reuters, „ Earthquake death toll surpasses 50,000 in Turkey and Syria “, 24. 02. 2023, <https://www.reuters.com/world/middle-east/earthquake-death-toll-surpasses-50000-turkey-syria-2023-02-24/>.
- 4 Razgovor sa Birgul Demirtaş, profesorkom međunarodnih odnosa na Tursko-nemačkom univerzitetu, vođen u Istanbulu, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 5 Anadolu Agency, „ Turkey, others rush aid to flood-hit Balkan region “, 21. 05. 2014, <https://www.aa.com.tr/en/world/turkey-others-rush-aid-to-flood-hit-balkan-region/158010>.
- 6 Relief Web, „ Albania gets First Aid from Turkey after Deadly Quake “, 28. 11. 2019, <https://reliefweb.int/report/albania/albania-gets-first-aid-turkey-after-deadly-quake>.
- 7 Joseph Stepansky, „ Turkey’s ‘aid diplomacy’ reverberates in global quake response “, *Al Jazeera*, 21. 02. 2023, <https://www.aljazeera.com/news/2023/2/21/turkeys-aid-diplomacy-reflected-in-earthquake-response>.
- 8 Razgovor sa Başak Alpanom, vanrednom profesorkom političkih nauka na Bliskoistočnom tehničkom univerzitetu, vođen u Ankari, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 9 Razgovor sa Muratom Aslanom, istraživačem u Fondaciji za politička, ekonomska i društvena istraživanja (SETA), vođen u Ankari, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 10 Razgovor sa Muratom Onsojem, profesorom međunarodnih odnosa na Univerzitetu Hacettepe u Ankari, u Turskoj, vođen u martu 2023. godine.
- 11 Razgovor sa Burakom Jalimom, osnivačem i predsednikom Udruženja za studije međunarodnih odnosa (TUIÇ), vođen u Istanbulu, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 12 Hamdi Firat Bujuk, Alexander Clapp i Serbeze Haxhijaj, „ Diaspora Politics: Turkey’s New Balkan Ambassadors“, *Balkan Insight*, 19. 03. 2019, <https://balkaninsight.com/2019/03/19/diaspora-politics-turkeys-new-balkan-ambassadors/>.
- 13 Razgovor sa Ozgurom Unluhisarciklijem, direktorom Kancelarije nemačkog Maršalovog fonda Sjedinjenih Američkih Država (GMF) u Ankari, vođen u Ankari, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 14 Razgovor sa Muratom Aslanom.
- 15 Vuk Vuksanović, „ The Long Fall of Turkey’s ‘Zero Problems’ Mastermind“, *The National Interest*, 17. 05 2016, <https://nationalinterest.org/feature/the-long-fall-turkeys-zero-problems-mastermind-16240>.
- 16 Razgovor sa Burakom Jalimom; razgovor sa Muratom Aslanom.
- 17 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 18 *Ibid.*
- 19 *Ibid.*
- 20 Aslı Aydıntaşbaş, „From myth to reality: How to understand Turkey’s role in the Western Balkans“, *European Council on Foreign Relations*, 13. 03. 2019, https://ecfr.eu/publication/from_myth_to_reality_how_to_understand_turkeys_role_in_the_western_balkans/.
- 21 Razgovor sa Burakom Jalimom.
- 22 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.

- 23 Aslı Aydıntaşbaş, "From myth to reality".
- 24 Bujuk, Clapp i Haxhij, "Diaspora Politics".
- 25 *Ibid.*
- 26 Razgovor sa Bašak Alpanom.
- 27 *Ibid.*
- 28 Razgovor sa Ozgurom Unluhisarciklijem.
- 29 Razgovor sa Burakom Jalimom; razgovor sa Muratom Onsojem.
- 30 Razgovor sa Huseinom Bagdžijem, profesorom međunarodnih odnosa na Bliskoistočnom tehničkom univerzitetu (METU) i predsjednikom Instituta za spoljnu politiku, vođen u Ankari, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 31 Razgovor sa Muratom Aslanom.
- 32 Razgovor sa Huseinom Bagdžijem.
- 33 Razgovor sa Muratom Aslanom.
- 34 Vuk Vuksanović, „ How the Balkans Were Won: A Turkish Foreign Policy Success Story”, *The National Interest*, 17. 10. 2017, <https://nationalinterest.org/feature/how-the-balkans-were-won-turkish-foreign-policy-success-22771>.
- 35 Razgovor sa Burakom Jalimom.
- 36 *Ibid.*
- 37 Razgovor sa Bašak Alpanom, vanrednom profeorskom političkih nauka na Bliskoistočnom tehničkom univerzitetu, vođen u Ankari, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 38 Ekrem Eddy Güzeldere, „ Turkey's Soft Power in the Balkans Reaching its Limits”, *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP)*, 01. 07. 2021, str. 4, <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2021/07/Policy-paper-75-Guzeldere-.pdf>.
- 39 Darko Tanasković, *Neo-Ottomanism: A Doctrine and Foreign Policy Practice* (Belgrade: Association of Non-Governmental Organisations of Southeast Europe-CIVIS, 2013), str. 88.
- 40 Razgovor sa Džigdem Ustun, generalnom sekretarkom Centra za ekonomiju i spoljnu politiku (EDAM), vođen u Istanbulu, u Turskoj, u martu 2023. godine; razgovor sa Ozgurom Unluhisarciklijem; razgovor sa Huseinom Bagdžijem.
- 41 Dimitar Bechev i Ahmet Erdi Öztürk, „ Competing over Islam: Turkey, Saudi Arabia, and Iran in the Balkans”, *Middle East Institute (MEI)*, 11. 01. 2022, <https://www.mei.edu/publications/competing-over-islam-turkey-saudi-arabia-and-iran-balkans>.
- 42 Razgovor sa Sine Ozkarasahin, analitičarkom Centra za ekonomiju i spoljnu politiku (EDAM), vođen u Istanbulu, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 43 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 44 Razgovor sa Bašak Alpanom.
- 45 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 46 Razgovor sa Huseinom Bagdžijem.
- 47 *Ibid.*
- 48 Razgovor sa Birgul Demirtaş, profesorkom međunarodnih odnosa na Tursko-nemačkom univerzitetu, vođen u Istanbulu, u Turskoj, u martu 2023. godine.
- 49 Razgovor Birgul Demirtaş.
- 50 Barry Buzan i Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security* (Cambridge: Cambridge University Press), str. 393.

- 51 Razgovor sa Burakom Jalimom.
- 52 Razgovor sa Birgul Demirtaş.
- 53 *Ibid.*
- 54 *Ibid.*
- 55 Buzan i Wæver, *Regions and Powers*, str. 386.
- 56 Vuksanović, „How the Balkans Were Won”.
- 57 Dimitar Bechev, “A rival or an awkward partner? Turkey’s relationship with the West in the Balkans”, *Southeast European and Black Sea Studies* 22, br. 1 (2022): 17.
- 58 Razgovor sa Burakom Jalimom.
- 59 Abbas Djavadi, „Turkey’s Kissinger’ Leads Foreign-Policy Balancing Act”, *Radio Free Europe*, 30. 10. 2009, https://www.rferl.org/a/Turkeys_Kissinger_Leads_ForeignPolicy_Balancing_Act/1865343.html.
- 60 Tanasković, *Neo-Ottomanism*, str. 88.
- 61 BBC, „Turkey election: Victorious Erdogan pledges ‘consensus’”, 13. 06. 2011, <https://www.bbc.com/news/world-europe-13744972>.
- 62 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.
- 63 Vuk Vuksanović, „The Long Fall of Turkey’s ‘Zero Problems’ Mastermind”.
- 64 Besar Likmeta, „US Wary of Turkey’s Ambitions in the Balkans, Cables Show”, *Balkan Insight*, 29. 11. 2010, <https://balkaninsight.com/2010/11/29/us-weary-of-turkey-s-neo-ottoman-ambitions-in-the-balkans/>.
- 65 Erhan Türbedar, „Trilateral Balkan Summit in Istanbul”, *Economic Policy Research Foundation of Turkey (TEPAV)*, Tepav Evaluation Note, april 2010. godine, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1274094120r2517.Trilateral_Balkan_Summit_in_Istanbul.pdf.
- 66 Republic of Turkey Permanent Mission – OSCE, Joint Statement on the Third Meeting of the Trilateral Summit among Turkey, Bosnia and Herzegovina and Serbia (16. 05. 2013), <https://www.osce.org/files/f/documents/f/c/101689.pdf>.
- 67 Anes Alic, „Vying For Influence In The Balkans”, *Radio Free Europe*, 02. 06. 2009, https://www.rferl.org/a/Vying_For_Influence_In_The_Balkans/2059788.html.
- 68 Bojana Barlovac, „Turkey Mediates Between Serbia’s Battling Muslims”, *Balkan Insight*, 17. 10. 2011, <https://balkaninsight.com/2011/10/17/turkey-to-reconcile-two-serbian-islamic-communities/>.
- 69 Daily Sabah, „Turkey Mediates Between Serbia’s Battling Muslims”, 06. 10. 2022, <https://www.dailysabah.com/Türkiye/Türkiyes-tika-revives-ottoman-legacy-in-balkans/news>.
- 70 Daily Sabah, „TIKA carries out 900 projects in Bosnia-Herzegovina in 24 years”, 09. 01. 2020, <https://www.dailysabah.com/Türkiye/2020/01/09/tika-helps-bosnia-herzegovina-with-900-projects-in-24-years>.
- 71 Aslı Aydıntaşbaş, “From myth to reality”.
- 72 “Golubac Fortress Restauration”, *EU Projects in Serbia*, <https://www.euzatebe.rs/en/projects/golubac-fortress-restauration>.
- 73 Danas, “Sem Fabrici u Kladovu obišao projekte koje finansira EU”, 09. 06. 2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/sem-fabrici-obisao-u-kladovu-projekte-koje-finansira-eu/>.
- 74 Aslı Aydıntaşbaş, “From myth to reality”.
- 75 *Ibid.*

- 76 Esin Isik, „Turkey builds biggest mosque of Balkans in Albania”, *Anadolu Agency*, 18. 01. 2019, <https://www.aa.com.tr/en/life/turkey-builds-biggest-mosque-of-balkans-in-albania/1368253>.
- 77 Bechev i Öztürk, „Competing over Islam”.
- 78 Eren Beksaç, „Vazhdonndërtimii Xhamisë Qendroretë Prishtinës, e cila do tëjetëmë e madhjanëKosovë” [U Prishtini se gradi Centralna džamija koja će biti najveća na Kosovu, nastavak], *Anadolu Agency*, 28. 11. 2022, <https://www.aa.com.tr/sq/balkani/vazhdonnd%C3%ABrtimi-i-xhamis%C3%AB-qendrore-t%C3%AB-prishtin%C3%ABs-e-cila-do-t%C3%AB-jet%C3%AB-m%C3%AB-e-madhja-n%C3%AB-kosov%C3%AB/2749731>.
- 79 Yunus Emre Institute, „Our Cultural Centers” 08. 04. 2023, <https://www.yee.org.tr/en/corporate/yunus-emre-institute>.
- 80 Güzeldere, „Turkey’s Soft Power in the Balkans Reaching its Limits”, str. 6-7.
- 81 *Ibid.*
- 82 Altin Raxhimi, „Davutoglu: ‘I’m Not a Neo-Ottoman’”, *Balkan Insight*, 26. 04. 2011, <https://balkaninsight.com/2011/04/26/davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman/>.
- 83 Tanasković, Neo-Ottomanism, str. 93.
- 84 Yavuz Baydar, „Erdogan: ‘Kosovo Is Turkey’”, *Al-Monitor*, 28. 10. 2013, <https://www.al-monitor.com/originals/2013/10/erdogan-kosovo-turkey.html>.
- 85 *Ibid.*
- 86 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 87 Vuk Vuksanović, „How the Balkans Were Won”.
- 88 Razgovor sa Muratom Onsojem; razgovor sa Huseinom Bagdžijem.
- 89 Razgovor sa Birgul Demirtaş.
- 90 *Ibid.*
- 91 Ahmet Erdi Öztürk i Samim Akgönül, „Turkey: Forced marriage or marriage of convenience with the Western Balkans??”, u *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (ur.) Florian Bieber i N. Tzifakis (Basingstoke: Routledge, 2020), str. 230.
- 92 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 93 Razgovor sa Huseinom Bagdžijem.
- 94 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.
- 95 Razgovor sa Džigdem Ustun.
- 96 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 97 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.
- 98 Razgovor sa Ozgurom Unluhisarciklijem.
- 99 *Ibid.*
- 100 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 101 *Ibid.*
- 102 *Ibid.*
- 103 Ezgi Akin, „Who is Hakan Fidan, Turkey’s new foreign minister with spy powers?”, *Al-Monitor*, 28. 10. 2023, <https://www.al-monitor.com/originals/2023/06/who-hakan-fidan-turkeys-new-foreign-minister-spy-powers#ixzz84MxskXi6>.
- 104 Al Jazeera, „Turkey’s President Erdogan announces new cabinet”, 03. 06. 2023, <https://www.aljazeera.com/news/2023/6/3/turkeys-president-erdogan-announces-new-cabinet>.

105 Razgovor sa Bašak Alpanom.

106 Aykan Erdemir i Merve Tahiroglu, „Turkey's Patchwork Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, 05. 07. 2017, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2017-07-05/turkeys-patchwork-foreign-policy>.

107 Razgovor sa Huseinom Bagdžijem.

108 *Ibid.*

109 Dimitar Bechev, „Erdogan in the Balkans: A neo-Ottoman quest?”, *Al Jazeera*, 11. 10. 2017, <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/10/11/erdogan-in-the-balkans-a-neo-ottoman-quest>.

110 *Ibid.*

111 Maja Živanović, „Turkish President Erdogan to Visit Serbia”, *Balkan Insight*, 09. 09. 2017, <https://balkaninsight.com/2017/08/09/turkish-president-erdogan-to-visit-serbia-08-08-2017/>.

112 Vuk Vuksanović i Nikolaos Tzifakis, „Erdoğan eyes an opening in the Balkans”, *Middle East Institute (MEI)*, 31. 09. 2021, <https://www.mei.edu/publications/erdogan-eyes-opening-balkans>.

113 Saša Dragojlo i Hamdi Firat Buyuk, „Serbia Jailing Kurdish Politician 'Unlawfully', Rights Groups Say”, *Balkan Insight*, 01. 07. 2022, <https://balkaninsight.com/2022/07/01/serbia-jailing-kurdish-politician-unlawfully-rights-groups-say/>.

114 Aslı Aydıntaşbaş, „From myth to reality”.

115 Razgovor sa Burakom Jalimom.

116 Bekim Bislimi, „Gülenisti, kamen spoticanja u odnosima Kosova i Turske”, *Radio slobodna Evropa*, 08. 02. 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/turska-kosovo-pokret-gulen-izrucen-je/32261978.html>.

117 Gjergj Erebara, „UN Concerned About Albanian Deportations of Turkish 'Gülenists' ”, *Balkan Insight*, 26. 05. 2020, <https://balkaninsight.com/2020/05/26/un-concerned-over-albania-gulenist-forced-disappearance-and-arbitrary-detention/>.

118 Radio slobodna Evropa, „Bez odgovora Ministarstva pravde Srbije o izručenju turskog državljanina”, 31. 05. 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/turska-srbija-izrucen-je/31877097.html>.

119 Razgovor sa Muratom Onsojem.

120 Sinisa Jakov Marušić, „Turkey Pressures North Macedonia Over Extradition of 'Gülenists'”, *Balkan Insight*, 15. 07. 2021, <https://balkaninsight.com/2021/07/15/turkey-pres-sures-north-macedonia-over-extradition-of-gulenists/>.

121 Alice Taylor, „Albania closes two schools allegedly linked to Erdogan's Gülenist foes”, *Euroactiv*, 23. 09. 2022, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/albania-closes-two-schools-allegedly-linked-to-erdogans-gulenist-foes/.

122 Aslı Aydıntaşbaş, „From myth to reality”.

123 Aleksandar Samardžiev, „North Macedonia, the highway of discord”, *Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa*, 10. 05. 2023, <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/North-Macedonia/North-Macedonia-the-highway-of-discord-225024>.

124 Güneş Kömürcüler, „Turkish, French firms invest 140 mln euros in Kosovo airport”, *Hürriyet*, 24. 10. 2013, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-french-firms-invest-140-mln-euros-in-kosovo-airport-56730>.

125 Anadolu Agency, „Bosnia: Route set for new Sarajevo-Belgrade highway”, 27. 02. 2019, <https://www.aa.com.tr/en/economy/bosnia-route-set-for-new-sarajevo-belgrade-high-way/1403667>.

126 Radio slobodna Evropa, „Predsedništvo BiH potpisalo u Ankari Sporazum o autoputu Sarajevo-Beograd”, 16. 03. 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/31154113.html>.

- 127 Anadolu Agency, „Bosnia: Route set for new Sarajevo-Belgrade highway”.
- 128 Sanadin Voloder, „Investicije Turske na Balkanu: Između statistike i percepcije”, *Al Jazeera*, 28. 11. 2021, <https://balkans.aljazeera.net/news/economy/2021/9/28/izmedju-statistike-i-percepcije-investicije-i-trgovinska-razmjena-turske-i-balkana>
- 129 *Ibid.*
- 130 Razgovor sa Birgul Demirtaş.
- 131 Aslı Aydıntaşbaş, „From myth to reality”.
- 132 Güzeldere, „Turkey’s Soft Power in the Balkans Reaching its Limits”, str. 4.
- 133 Blendi Lami, „A Trajectory of Turkey’s Foreign Policy in Western Balkans”, *Tirana Observatory*, 13. 07. 2020, <https://tiranaobservatory.com/2020/07/13/a-trajectory-of-turkeys-foreign-policy-in-western-balkans/>.
- 134 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.
- 135 Razgovor sa Muratom Onsojem.
- 136 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.
- 137 Vuk Vuksanović, „Turkey’s Pragmatic Policy in the Balkans has its Limits”, *Balkan Insight*, 11. 11. 2021, <https://balkaninsight.com/2021/11/11/turkeys-pragmatic-policy-in-the-balkans-has-its-limits/>.
- 138 Filip Ejodus, „Turkey and the Gulf States as drivers of fragility” u *Resilience in the Western Balkans*, urednici: Sabina Lange, Zoran Nečev i Florian Trauner (Paris: European Union Institute for Security Studies, 2017), str. 52.
- 139 *Ibid.*
- 140 Tanasković, Neo-Ottomanism, str. 94.
- 141 Razgovor sa Džigdem Ustun; razgovor sa Huseinom Bagdžijem.
- 142 *Ibid.*
- 143 Ministry of Foreign Affairs – Republic of Serbia, „Starović: Serbia-Turkey relations are the backbone of stability in the region”, 08. 09. 2022, <https://www.mfa.gov.rs/en/press-service/news/starovic-serbia-turkey-relations-are-backbone-stability-region>.
- 144 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice; razgovor sa Muratom Onsojem.
- 145 Razgovor sa Huseinom Bagdžijem.
- 146 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj; razgovor sa Huseinom Bagdžijem.
- 147 Hamdi Firat Buyuk i dr., „With Arms Deals and Donations, Turkey Steps up Balkan Influence”, *Balkan Insight*, 11. 12. 2020, <https://balkaninsight.com/2020/12/11/with-arms-deals-and-donations-Türkiye-steps-up-balkan-influence/>.
- 148 Daily Sabah, „Erdoğan promised Serbia Turkish Bayraktar TB2 drones: Vucic”, 10. 04. 2022, <https://www.dailysabah.com/business/defense/erdogan-promised-serbia-turkish-bayraktar-tb2-drones-vucic>.
- 149 Dragana Petrushevska, „Kosovo interested in buying drones from Turkey’s Baykar - report”, *SeeNews*, 21. 12. 2022, <https://seenews.com/news/kosovo-interested-in-buying-drones-from-turkeys-baykar-report-809007>.
- 150 Euronews Albania, „Vucic: Supplying Kosovo with drones will affect Serbia-Turkey relations”, 21. 12. 2022, <https://euronews.al/en/vucic-supplying-kosovo-with-drones-will-affect-serbia-turkey-relations/>.
- 151 Razgovor sa Sine Ozkarasahin.

- 152 Hamdi Firat Buyuk i dr., „ With Arms Deals and Donations, Turkey Steps up Balkan Influence”.
- 153 Daily Sabah, „ Erdoğan promised Serbia Turkish Bayraktar TB2 drones: Vucic”, 09. 04. 2023, <https://www.dailysabah.com/business/defense/Türkiye-serbia-developing-early-anti-nuke-strike-warning-system>.
- 154 Vuksanović, „ Turkey’s Pragmatic Policy in the Balkans has its Limits”.
- 155 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 156 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.
- 157 Razgovor sa Birgul Demirtaş.
- 158 Razgovor sa pripadnikom turske akademske zajednice.
- 159 Razgovor sa Birgul Demirtaş.
- 160 Razgovor sa Burakom Jalimom.
- 161 *Ibid.*
- 162 Razgovor sa Ozgurom Unluhisarciklijem.
- 163 Alice Taylor, „ Albanian PM backs Erdogan in run-up to Turkish elections”, Euractiv, 10. 05. 2023, <https://www.euractiv.com/section/politics/news/albanian-pm-voices-support-for-erdogan-in-run-up-to-turkish-elections/>.
- 164 Daily Sabah, “Bosnian Serb leader voices support for Erdoğan in Turkish vote”, 11. 05. 2023, <https://www.dailysabah.com/politics/elections/bosnian-serb-leader-voices-support-for-erdogan-in-turkish-vote>.
- 165 Hamdi Firat Büyük (@HFiratBuyuk), “I Both Erdogan’s alliance and opposition do everything to attract Turkish Balkan diaspora’s vote” Twitter, 26. 05. 2023, 13:02h, <https://twitter.com/HFiratBuyuk/status/1662036592725204995>.
- 166 *Ibid.*
- 167 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.
- 168 Güzeldere, „ Turkey’s Soft Power in the Balkans Reaching its Limits”, str. 11.
- 169 Dimitar Bechev, „ Turkey’s Policy in the Balkans - Continuity and Change in the Erdoğan Era “, *Südosteuropa Mitteilungen*, br. 5 (2020): 11.
- 170 Razgovor sa Burakom Jalimom.
- 171 Razgovor sa Ozgurom Unluhisarciklijem.
- 172 Razgovor sa Muratom Aslanom.
- 173 Razgovor sa Alevom Kildžom, direktorom tink-tenka AVIM u Ankari, bivšim ambasadorom u Saveznoj Republici Jugoslaviji, Švajcarskoj i Meksiku.
- 174 Razgovor sa Džigdem Ustun.
- 175 Alper Coşkun i Sinan Ülgen, „ Political Change and Türkiye’s Foreign Policy “, *Carnegie Endowment for International Peace*, 14. 11. 2022, <https://carnegieendowment.org/2022/11/14/political-change-and-turkey-s-foreign-policy-pub-88387>.
- 176 Razgovor sa Gul Pinar Ekrem Gulboj.
- 177 Kosovo Force (KFOR), “Contributing Nations”, 2022, <https://jfcnaples.nato.int/kfor/about-us/welcome-to-kfor/contributing-nations>.
- 178 Associated Press, „ Turkish forces arrive in Kosovo to bolster NATO-led peacekeepers after recent violence”, 05. 06. 2023, <https://apnews.com/article/turkey-kosovo-na-to-kfor-serbs-469d7686a5f6cdeec3a2a307a847b9b2>.

179 Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, "Türkiye's International Security Initiatives and Contributions to NATO and EU Operations", 2022, https://www.mfa.gov.tr/iv_-european-security-and-defence-identity_policy_-esdi_p_.en.mfa.

180 Hamdi Firat Buyuk *i dr.*, „ With Arms Deals and Donations, Turkey Steps up Balkan Influence”.

181 Razgovor sa Ozgurom Unluhisarciklijem.

182 *Ibid.*

183 Razgovor sa Huseinom Bagdžijem.

184 *Ibid.*

BCBP

Beogradski centar za
bezbednosnu politiku